

Rostysław Waceba

Zakład Historii Wieków Średnich i Bizantynistyki,
Narodowy Uniwersytet Lwowski im. Iwana Franki

Zagadnienie struktury etnicznej i politycznej południowego Połabia w końcu VI—pierwszej ćwierci X wieku

Południowe Połabie obejmuje obszar na południe od terytorium Związku Wieleckiego¹, na północ od Gór Kruszcowych i Sudetów, między Soławą na zachodzie a rzekami Kwisą, Bobrem (od ujścia Kwisy w pobliżu miasta Żagań do miasta Krosno, gdzie uchodzi do Odry) i Odrą (od ujścia Bobru do okolic Frankfurtu)² na wschodzie. Zasiedliwszy ów teren w końcu VI—na początku VII wieku, ludność słowiańska mieszkała tu do schyłku wczesnego średniowiecza, zanim jej większa część³ została zasymilowana przez Niemców. Mimo że badaniu dziejów Słowian południowego Połabia zostały poświęcone prace takich wybitnych badaczy Słowiańszczyzny, jak Wilhelm Bogusławski⁴, Józef

¹ W ciągu VI—X w. plemiona południwopołabskie pozostawały oddzielone od ludów północnopołabskich przez pasmo lasów i błot (zob. mapa). Zdaniem L. Niederlego i J. Wida-jewicza, przybliżona linia graniczna, zaczynając się na Łabie (naprzeciw ujścia Soławy), bie-gła najpierw późniejszą granicą między Brandenburgią a Saksonią, potem skręcała na północ: do Żelma, Sosny oraz Kopanika, następnie skręcała w stronę wschodnią i rzeczkami Sprewą i Słupią dążyła do miasta Słubica nad Odrą (zob.: L. NIEDERLE: *Slavianskije drevnosti*. Per. T. KOVALEVOJ, M. CHOZANOVA. Moskwa 1956, s. 111—112; J. WIDAJEWICZ: *Serbowie nadłab-scy*. Kraków 1948, s. 6).

² L. NIEDERLE: *Slavianskije drevnosti...*, s. 111; J. WIDAJEWICZ: *Serbowie nadłabszy...*, s. 6.

³ Język ojczysty zachował się do współczesności tylko wśród nielicznych potomków Mil-czan i Łużyczan — mieszkańców Górnych i Dolnych Łużyc.

⁴ W. BOGUSŁAWSKI: *Rys dziejów serbo-łużyckich*. Petersburg 1861; TENŻE, M. HÓRNIK: *Historija serbskeho naroda*. Budyšin 1884.

Widajewicz⁵ czy Lech A. Tyszkiewicz⁶, temat ten jest aktualny do dzisiaj. Pozostaje nierozwiązane pytanie o etnogenezę narodów południowego Połabia, co z kolei bardzo utrudnia wnioskowanie o strukturze etnopolitycznej owego regionu. Tymczasem współczesne badania historyczne, archeologiczne i lingwistyczne pozwalają dokładniej przestudiować etnogenezę Serbów połabskich oraz zrobić kolejny krok na drodze do ustalenia pochodzenia Milczan i Łużyczan⁷. Warto także rozpatrzeć organizację plemienną południowego Połabia jako system dynamiczny, ponieważ w dotychczasowej literaturze przedmiotu podobne podejście zaprezentowali tylko Lech A. Tyszkiewicz⁸ i Henryk Łowmiański⁹.

Celem niniejszego szkicu jest zbadanie struktury etnicznej i politycznej południowego Połabia w końcu VI—pierwszej ćwierci X wieku na podstawie analizy i porównania wyników badań archeologicznych i lingwistycznych ze wzmiankami ze źródeł pisanych. Ponieważ trudno jest dostrzec standardowe podziały polityczne na etapie przedpaństwowym, należy tu także omówić, co rozumiemy pod pojęciem „etniczne” i „polityczne”. Rozpatrujemy więc podziały etniczne jako zróżnicowane podziały w języku, kulturze materialnej oraz trybie życia, polityczne zaś jako granice pomiędzy obszarami rozpowszechnienia się władzy instytucji politycznych, bądź wieceu, bądź władzy książęcej. Przyjmujemy na ogół, że podziały polityczne były konsekwencją syntezy podziałów geograficznych i etnicznych, lecz z biegiem czasu same stawały się też podziałami etnicznymi. W ramach realizacji określonego tu wcześniej celu podziały etniczne zostały wyznaczone na podstawie studiów nad pochodzeniem słowiańskiej ludności południowego Połabia, polityczne zaś drogą zestawienia wzmianek ze źródeł ówczesnych ze strukturą plemienną późniejszego okresu.

⁵ J. WIDAJEWICZ: *Serbowie nadłabscy...*

⁶ L.A. TYSZKIEWICZ: *Podziały plemienne i problem jedności Słowian serbo-łużyckich*. W: *Słowiańszczyzna połabska między Niemcami a Polską. Materiały z konferencji naukowej, zorganizowanej przez Instytut Historii UAM w dniach 28—29 IV 1980 r.* Red. J. STRZELCZYK. Poznań 1981, s. 109—131.

⁷ Średniowiecznym dziejom Dolnych Łużyc zostało poświęcone dzieło Gertraud EY SCHRAGE: *Slaven und Deutsche in der Niederlausitz: Untersuchungen zur Siedlungsgeschichte im Mittelalter*. Berlin 1990, s. 25—45. Od 1992 r. prowadzono na tym terenie obszerne badania archeologiczne, których wyniki zostały przedstawione w monografii Felixa BIERMANNA (*Slawische Besiedlung zwischen Elbe, Neiße und Lubsza: archäologische Studien zum Siedlungswesen und zur Sachkultur des frühen und hohen Mittelalters*. Bonn 2000) i pracach Joachima HENNINGA (*Archäologische Forschungen an Ringwällen in Niederungslage: Die Niederlausitz als Burgenlandschaft des östlichen Mitteleuropa im frühen Mittelalter*. In: *Frühmittelalterlicher Burgenbau in Mittel- und Osteuropa*. Hrsg. J. HENNING, A.T. RUTTKAY. Bonn 1998, s. 8—21).

⁸ L.A. TYSZKIEWICZ: *Podziały plemienne...*, s. 109—131.

⁹ H. ŁOWMIAŃSKI: *Początki Polski: z dziejów Słowian w I tysiącleciu n.e.* T. 3. Warszawa 1967, s. 204—208.

W 2. poł. XIX wieku w pracach Wilhelma Bogusławskiego i Michała Hórnik¹⁰ znalazła się dość ciekawa koncepcja wczesnych dziejów ludności słowiańskiej południowego Połabia, głosząca, że istniał tu kiedyś jeden, chociaż rozdzielony na poszczególne żupy, plemiona i księstwa, naród serbski („plemię serbołużyckie”), częścią czy nawet jądrem którego byli Serbowie łużyczcy¹¹. Teza ta miała istotne znaczenie społeczno-kulturalne — uzasadniała stosowanie przez słowiańskich mieszkańców Dolnych (potomkowie Łużyczan) i Górnych (potomkowie Milczan) Łużyc wspólnej nazwy etnicznej „Serbowie”, wyposażając ją zarazem w wielką przeszłość historyczną. Z perspektywy dążeń narodowych doskonale uzupełniało to ogromną pracę Michała Hórnik nad zjednoczeniem Górnych i Dolnych Łużyczan poprzez mowę, język i ortografię¹².

Przedstawiona wizja nawiązuje do wzmianek ze stosunkowo późnych źródeł, jak *Kronika Kosmasa*¹³, które rozpowszechniały toponim „Serbia” na terenie dawnych Milczan i Łużyczan¹⁴. Wśród zwolenników jedności etnicznej

¹⁰ W. BOGUSŁAWSKI: *Rys dziejów serbo-łużyckich...*, s. 1—7; TENŻE, M. HÓRNIK: *Historija serbskeho naroda...*, s. 13—14.

¹¹ W kontekście tej właśnie koncepcji należy analizować twierdzenie Wilhelma Bogusławskiego o istnieniu kiedyś wspólnej dla wszystkich Serbów stolicy w pobliżu dzisiejszego Budziszyna, w centrum Górnych Łużyc (zob. W. BOGUSŁAWSKI: *Rys dziejów serbo-łużyckich...*, s. 25).

¹² B. TOMIAK: *Michał Hórnik — duchowy orędownik polskości na Łużyczach*. „Nasze Historie” 1999, R. 4, s. 20.

¹³ W *Chronica Boemorum* Kosmasa zamieszczono kilka wzmianek o Serbii (zob.: *Cosmae Pragensis Chronica Boemorum*. Unter mitarbeit von W. WEINBERGER. Hrsg. von B. BRETHOLZ. In: *Monumenta Germaniae Historica inde ab anno Christi qvingentesimo usque ad annim millesimum et qvingentesimum. Scriptores Rerum Germanicarum. Nova series*. T. 2. Berolini 1923, s. 95, 141, 144). Pod 1087 r. Kosmas wspomina, że Serbia została niegdyś oddana królowi czeskiemu Wratysłławowi II przez cesarza Henryka IV: „Anno domini cein carnationis MLXXXVII. Rex Wratizlaus collecto exercitu intrat **Zribiam**, quam olim imperator Heinricus in perpetuum sibi habens dam tradide ratet [...]” — tamże, s. 141. Wiemy natomiast, że w 1071 r. Henryk IV oddał w zarządzanie Wratysłławowi II *pagus Milska*, czyli ziemię Milczan (zob. G.E. SCHRAGE: *Die Oberlausitz bis zum Jahr 1346*. In: *Geschichte der Oberlausitz: Herrschaft, Gesellschaft und Kultur vom Mittelalter bis zum Ende des 20. Jahrhunderts*. Hrsg. von J. BAHLCKE. Leipzig 2004, s. 59), a to z kolei doprowadza do wniosku, że to właśnie ziemię Milczan uznawał Kosmas za „Serbię” lub jej część.

¹⁴ Artur Szrejter tłumaczy ową pomyłkę stosunkowo wczesnym zanikiem tradycji odrębności poszczególnych ludów słowiańskich południowego Połabia po zawładnięciu tamtejszych ziem przez Niemców, w wyniku czego zachowała się w ludzkiej pamięci nazwa największego z dawnych związków plemiennych (zob. A. SZREJTER: *Pod pogańskim sztandarem. Dzieje tysiąca wojen Słowian połabskich od VII do XII wieku*. Warszawa 2014, s. 286). Przeniesienie nazw etnicznych czy też terytorialnych na jednostki sąsiadujące nie było zresztą czymś niezwykle dla tradycji średniowiecznej, co poświadcza również piętnastowieczna ekspansja nazwy „Łużica” na Milsko (zob. F. MICHAŁK: *Dialektalne zróżnicowanie łużyckiego terytorium językowego na tle społeczno-historycznym*. W: *Językowe zróżnicowanie terytorialne wobec wpływu czynników pozajęzykowych*. Red. J. MAJOWA. Wrocław 1985, s. 37), powodująca powstanie pojęcia „Górna Łużyca”.

Serbołużyczan w starszej literaturze niemieckiej L.A. Tyszkiewicz wymienia Johanna K. Zeussa, Josepha Marquarta i Eduarda O. Schulze¹⁵. Do prezentowanej koncepcji przychylił się także Józef Widadjewicz¹⁶, chociaż wiązał etnopolityczne jądro Serbów — a wraz z nim, zgadzając się z opinią Pawła Szafarzyka¹⁷ i Kazimierza Wachowskiego¹⁸, wzmianki źródeł frankijskich z VII—IX wieku o Serbach — z obszarem położonym na zachód od ziem Milczan i Łużyczan: międzyrzeczem Łaby i Soławy¹⁹. W latach 60. minionego stulecia koncepcję pierwotnej serbskości całego południowego Połabia zaakceptował również Jan Brankač²⁰, a po 20 latach — Jurij Knebel, stwierdzając, że na obszarze między Łabą, Soławą a Kwisą, Bobrem i Odrą w okresie po 531 roku i nieco później „rozwinęła się jedna wspólnota etniczna plemion serbołużyckich, która w dalszym rozwoju uległa silnemu politycznemu i kulturalnemu zróżnicowaniu”²¹. Do zbliżonych wniosków doszedł Heinz Schuster-Sewc²².

Część badaczy jednak jeszcze w XIX—początkach XX wieku zakwestionowała pradauną jedność etniczną i polityczną omawianej części Słowiańszczyzny. W pracach Pawła Szafarzyka²³, Lubora Niederlego²⁴ a zwłaszcza Kazimierza Wachowskiego²⁵ podkreślono brak jedności politycznej. W 2. poł. XX wieku ideę etnopolitycznej jednolitości ludności południowego Połabia we wczesnym średniowieczu stanowczo odrzucili Werner Coblentz i Lech A. Tyszkiewicz. Niemiecki badacz akcentował, że plemiona łużyckie (Milczanie i Łużyczanie) nigdy nie należały do Serbów²⁶, a polski historyk, biorąc pod uwagę wyniki badań nad ustrojami politycznymi, wyodrębnił spośród Serbów także plemię Dalemińców i, zgadzając się z *Geografem Bawarskim*²⁷ i *Annales Fuldenses*, rozpatrywał Łużyczan, Milczan, Dalemińców oraz Serbów

¹⁵ L.A. TYSZKIEWICZ: *Podziały plemienne...*, s. 111.

¹⁶ J. WIDAJEWICZ: *Serbowie nadłabscy...*, s. 10—11.

¹⁷ P.J. SZAFARZYK: *Słowiańskie starożytności*. Tłum. H.N. BOŃKOWSKI. Poznań 2003, s. 666.

¹⁸ K. WACHOWSKI: *Słowiańszczyzna zachodnia*. Poznań 2000, s. 75.

¹⁹ J. WIDAJEWICZ: *Serbowie nadłabscy...*, s. 9.

²⁰ J. BRANKAČ: *Studien zur Wirtschaft und Sozialstruktur der Westslawen zwischen Elbe-Saale und Oder aus der Zeit vom 9. bis zum 12. Jahrhundert*. Bautzen 1964, s. 59.

²¹ J. KNEBEL: *Granice plemion serbołużyckich w świetle dociekań historycznych i archeologicznych*. W: *Językowe zróżnicowanie terytorialne...*, s. 11—12.

²² H. SCHUSTER-SEWEC: *Vozniknovenije zapadnoslavijskich jazykov iz prasloviansko-ho i osobnosti serbolużytskoho jazykovoho razvitija*. „Voprosy jazykoznanija” 1983, nr 2, s. 47—48.

²³ P.J. SZAFARZYK: *Słowiańskie starożytności...*, s. 716.

²⁴ L. NIEDERLE: *Slavianskije drevnosti...*, s. 111—113.

²⁵ K. WACHOWSKI: *Słowiańszczyzna zachodnia...*, s. 74—76, 78.

²⁶ L.A. TYSZKIEWICZ: *Podziały plemienne...*, s. 112.

²⁷ Informację o tym źródle, jak również przegląd ważniejszej literatury na ten temat zob. w artykule: L. VOJTOVYČ: „Bavars'kyj heohraf”: *sproba etnolokalizaciji naseleennia Central'no-Schidnoji Jevropy IX st.* W: TENŻE: *Halyc'ko-volyn'ski etudy*. Bila Cerkva 2011, s. 47—48.

jako odrębne podmioty polityczne²⁸. Na późniejsze poszerzenie zakresu nazwy „Serbowie” z międzyrzecza Łaby i Soławy na Łużyce i Miłsko zwracali uwagę również Joachim Herrmann²⁹, Henrich Sančuk³⁰ oraz, ostatnio, Artur Szrejter³¹. Jeszcze dalej poszedł Gerard Labuda, przypuszczając, że „nazwa Serbów obejmowała tylko część plemion słowiańskich między Łabą i Sałą, graniczących bezpośrednio z Turyngami, i od nich [w ujęciu tylko zachodnich i południowych sąsiadów, nie zaś samych mieszkańców południowego Połabia — R.W.] poszła dalej na wschód”³².

Badania lingwistyczne niestety nie mogą rozstrzygnąć przedstawionej dyskusji, ponieważ przeprowadzenie pełnej analizy języka plemion słowiańskich zamieszkujących zachodnią część południowego Połabia (międzyrzecze Łaby i Soławy) utrudnia brak odpowiedniego materiału źródłowego³³. Co do wschodniej części regionu to jeszcze w pracach Arnošta Muki³⁴ i Tadeusza Lehra-Spławińskiego³⁵ zostały prześledzone istotne różnice pomiędzy gwarą³⁶ dolnołużycką (bardziej podobną do języka polskiego) a górnołużycką

²⁸ L.A. TYSZKIEWICZ: *Podziały plemienne...*, s. 110—111, 113. Dokładniejszy przegląd źródeł i literatury na temat słowiańskiego osadnictwa na terytorium południowego Połabia zob. w artykule: TENŻE: *Ze studiów nad osadnictwem słowiańskim między Bobrem a Sałą do końca XII w.* „Acta Universitatis Wratislaviensis. Historia” 1965, nr 36, 9, s. 5—27.

²⁹ J. HERRMANN: *Siedlung, Wirtschaft und gesellschaftliche Verhältnisse der slawischen Stämme zwischen Oder/Neisse und Elbe: Studien auf der Grundlage archäologischen Materials*. Berlin 1968, s. 74.

³⁰ H. SANČUK: *Formirovanije gosudarstv'ennosti i rann'eofodalnoj narodnosti u sorbov*. W: *Etnosocjal'naja struktura rann'eofodalnych slavianskich gosudarstv i narodnostiej*. Red. H.H. LITAVRIN. Moskva 1987, s. 105.

³¹ A. SZREJTER: *Pod pogańskim sztandarem...*, s. 286.

³² G. LABUDA: *Z badań nad osadnictwem i ustrojem Słowian połabskich*. „Slavia Occidentalis” 1962, T. 22, s. 316.

³³ Nie wiemy na pewno, jakim językiem porozumiewały się grupy plemion nazywanych przez annalistów frankijskich VIII—IX w. „sorabami”. Niewielką bazę źródłową tworzą tu jedynie słowiańskie toponimy i etnonimy, które dotarły do nas tylko w formie zgermanizowanej. Więcej o źródłach i literaturze o charakterze lingwistycznym zob. w pracach Hanny POPOWSKIEJ-TABORSKIEJ: *Dawne podziały językowe zgermanizowanych terenów zachodniosłowiańskich*. W: TAŻ: *Z językowych dziejów Słowiańszczyzny*. Warszawa 2004, s. 66—69; TAŻ: *Wczesne dzieje języków lużyckich w świetle leksyki*. W: TAŻ: *Z językowych dziejów Słowiańszczyzny...*, s. 167—173.

³⁴ E. MUKA: *Die Grenzen des sorbischen Sprachgebietes in alter Zeit*. „Archiv für slavisches Philologie” 1904, Bd. 26, s. 543—559.

³⁵ T. LEHR-SPLAWIŃSKI: *Plemiona słowiańskie nad Łabą i Odrą w wiekach średnich*. W: TENŻE: *Rozprawy i szkice z dziejów kultury Słowian*. Warszawa 1954, s. 124—127.

³⁶ T. Lehr-Spławiński rozpatrywał je jako dwa odrębne języki, uformowane na podstawie narzecza Milczan i Łużyczan (zob. tamże, s. 117). Dyskusje wokół istnienia „języka serbołużyckiego” przedstawiła w swej pracy H. POPOWSKA-TABORSKA (*Wczesne dzieje języków lużyckich w świetle leksyki...*, s. 167—173). Według niej całkowicie zaprzeczał istnieniu języka prałużyckiego Zdzisław Stieber, podobnego zdania byli również O. Trubaczow, D. Rzymska, E. Siatkowska i H. Schuster-Šewc (zob. tamże, s. 168).

(bliższą językowi czeskiemu) i rozgraniczone obszary ich rozpowszechnienia się. A. Muka próbował rozciągnąć ową łużycko-milczańską granicę językową na międzyrzecze Łaby i Soławy, wyodrębniając na tych terenach obszary staro-dolnołużycki i staro-górnołużycki³⁷. O przedwczesności takich założeń wypowiadał się już T. Lehr-Spławiński³⁸. Natomiast przeprowadzona przez Ernsta Eichlera powtórna analiza przestudiowanego przez A. Mukę materiału językowego, obalając tezę o przypuszczalnym podziale międzyrzecza Łaby i Soławy na północną i południową część, pozwoliła niemieckiemu badaczowi wnioskować o podziale całego południowego Połabia na dwa obszary: zachodnie (*Westflügel*) i wschodnie „skrzydło” językowe (*Ostflügel* — język górno- i dolnołużycki), graniczące ze sobą wzdłuż linii: Łaba — Czarna Elstera³⁹ (zob. mapa).

Wnioski E. Eichlera, chociaż dyskusyjne pod względem językoznawczym⁴⁰, znalazły jednak potwierdzenie w materiale archeologicznym, zwłaszcza w badaniach Hansa-Jürgena Brachmanna i Joachima Herrmanna. Wyniki tych dociekań wskazują, że w końcu VIII—na początku X wieku południowe Połabie zamieszkiwali jednocześnie przedstawiciele kilku kultur archeologicznych, których siedliska pokrywały się z obszarami językowego *Ost-* i *Westflügel*⁴¹. Z kolei w ramach zachodniego „skrzydła” Joachim Herrmann zidentyfikował zabytki dwóch kultur słowiańskich, które konsekwentnie zmieniły jedna drugą: prasko-korczańskiej oraz ceramiki rüsseńskiej. Zdaniem historyka było to efektem stopniowego zasiedlenia międzyrzecza Łaby i Soławy przez Słowian: najpierw (w 2. poł. VI wieku) — „Skławinów” (przedstawicieli kultury prasko-korczańskiej) ze wschodnioeuropejskiej strefy lasostepu, a następnie (koniec VI—początek VII wieku) — nośniki ceramiki rüsseńskiej, którzy oddzielili się od Serbo-Chorwatów i przynieśli na Połabie etnonim „Serbowie”⁴². Tę ostatnią tezę niemiecki badacz uzasadnia podobieństwem kultury materialnej ludności rüsseńskiej do chorwackich i serbskich zabytków na Bałkanach, a także obecnością analogii słowiańskiej toponimiki ze środkowych Niemiec

³⁷ E. MUKA: *Die Grenzen...*, s. 558—559; T. LEHR-SPLAWIŃSKI: *Plemiona słowiańskie...*, s. 127—129; H. POPOWSKA-TABORSKA: *Dawne podziały językowe...*, s. 66.

³⁸ T. LEHR-SPLAWIŃSKI: *Plemiona słowiańskie...*, s. 129.

³⁹ E. EICHLER: *Studien zur Frühgeschichte slawischer Mundarten zwischen Saale und Neißة*. Berlin 1965, s. 268; L.A. TYSZKIEWICZ: *Podziały plemienne...*, s. 113.

⁴⁰ Z powodu niedokładności przyjętych kryteriów językowych poglądy E. Eichlera zakwestionował H. Schuster-Sewc (zob. L.A. TYSZKIEWICZ: *Podziały plemienne...*, s. 113).

⁴¹ Tamże, s. 112—113; H.-J. BRACHMANN: *Slawische Stämme an Elbe und Saale: zu ihrer Geschichte und Kultur im 6. bis 10. Jh., auf Grund archäologischer Quellen*. Berlin 1978, s. 246.

⁴² J. HERRMANN: *Obszczestvo u germanskich i slavianskich plemion i narodnostiej mieždu Rejnem i Oderom v VI—XI vv. „Voprosy istorii”* 1987, nr 9, s. 79—80.

wśród nazw osad „Białych” (Karpackich)⁴³ Chorwatów⁴⁴. Serbski charakter osadnictwa nośników ceramiki praskiej na Środkowej Łaby i Dolnej Soławie kwestionował również Hans-Jürgen Brachmann⁴⁵, utożsamiając rdzenne tereny *gentis Surbiorum* z obszarem lokalizowanej bardziej na południe grupy lipskiej (*Leipziger Gruppe*)⁴⁶. Zabytki rüsseńskie zaś uznał za fazę chronologiczną tej ostatniej, wyznaczającą najwcześniejsze osadnictwo słowiańskie w dorzeczu Środkowej Soławy⁴⁷. Nie zgadzając się z tezą o ciągłości genetycznej między kulturą praską a rüsseńską ze względu na wzajemne wykluczanie się ich terytoriów, różnice w sferze gospodarczej, społecznej i religijnej, H.-J. Brachmann jednak, w odróżnieniu od J. Herrmanna, sugerował czeskie czy morawskie pochodzenie obydwu⁴⁸.

O ile jednak serbska tożsamość przeważającej części „ludności rüsseńskiej” nie budzi większych zastrzeżeń, o tyle brak jej powiązań etnogenetycznych z pierwszą falą słowiańskiego osadnictwa w międzyrzeczu Łaby i Dolnej Soławy wydaje się mocno wątpliwy. U podstaw bowiem rozważań J. Herrmanna i H.-J. Brachmanna leżało datowanie bogato zdobionego obtaczanego naczynia rüsseńskiego, a wraz z nim grodów, otoczonych murami obronnymi, zbudowanych na sucho z kamienia (to główne cechy charakterystyczne pierwszej fazy „grupy lipskiej”), już na VII wiek⁴⁹. Ustalenie to jednak zostało dokonane bez obecności próbek dendrochronologicznych z obszaru między Łabą a So-

⁴³ Termin „Chorwaci Karpaccy” został wprowadzony przez Jarosława Isajewycza i Leontija Wojtowycza w celu odróżnienia ludności chorwackiej Naddniestrza, Nadsania oraz Zakarpacia od Białych Chorwatów, mieszkających niegdyś w pobliżu źródeł Wisły i Odry (zob. L. VOJTOVYCZ: „Bili” chorvaty czy „karpats’ki” chorvaty? *Prodovžennia dyskusiji*. „Drohobyc’kyj krajeznawczyj zbirnyk” 2004, Vyp. 8, s. 40). W literaturze dawniejszej pojęcie „Bieli Chorwaci” było także szeroko stosowane w odniesieniu do Chorwatów Podkarpacia.

⁴⁴ J. HERRMANN: *Obszczestvo u germanskich i slavianskich plemion i narodnostiej...*, s. 80.

⁴⁵ H.-J. BRACHMANN: *Die sorbische Stammesgruppe im Rahmen des römisch-deutschen Kaiserreiches*. W: *Od plemienia do państwa. Śląsk na tle wczesnośredniowiecznej Słowiańszczyzny Zachodniej*. Red. L. LECIEJEWICZ. Wrocław—Warszawa 1991, s. 51.

⁴⁶ H.-J. BRACHMANN: *Slawische Stämme an Elbe und Saale...*, s. 247, 249.

⁴⁷ Tamże, s. 91; Z. KURNATOWSKA: *Główne kierunki rozwoju osadnictwa i kultury Słowian połabskich*. W: *Słowiańszczyzna połabska między Niemcami a Polską...*, s. 57.

⁴⁸ H.-J. BRACHMANN: *Slawische Stämme an Elbe und Saale...*, s. 247, 249.

⁴⁹ J. HERRMANN: *Einwanderung und Herkunft der Stämmesgruppen*. In: *Die Slawen in Deutschland. Geschichte und Kultur der slawischen Stämme westlich von Oder und Neiße vom 6. Bis 12. Jahrhundert*. Hrsg. J. HERRMANN. Berlin 1985, s. 26; TENŽE: *Obszczestvo u germanskich i slavianskich plemion i narodnostiej...*, s. 80; H.-J. BRACHMANN: *Slawische Stämme an Elbe und Saale...*, s. 249; M. RUD’: *Etнополітичні процеси у Полаб’ї у VI—VIII ст.* „Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія: Історія” 2011, Vyp. 106, s. 48.

ławą⁵⁰ i jako takie potrzebuje ponownego rozpatrzenia⁵¹. Zwłaszcza że prawie na ten sam czas J. Herrmann datował niegdyś również ceramikę tornowską wraz z grodziskami na terenach Górnych i Dolnych Łużyc⁵², z których pochodziła i dla których wykorzystanie metody dendrochronologicznej w latach 90. XX wieku pozwoliło przyjąć chronologię o dwa lub trzy stulecia później⁵³. Natomiast zapiski rocznikarskie analizowane przez Paula Grimma poświadczają istnienie grodów na omawianym obszarze dopiero w 2. poł. VIII wieku⁵⁴. Dopiero w tym czasie, według Marka Dulnicza, pojawiają się też na Połabiu naczynia obtaczane (wcześniejsze zespoły mieszczą prawie wyłącznie ceramikę ręcznie lepioną)⁵⁵. Pozwala to przypuszczać, że brak wcześniejszych horyzontów z ręcznie lepionymi naczyniami typu praskiego na stanowiskach w dorzeczu Środkowej Soławy może być po prostu wynikiem późniejszego zasiedlenia owych terenów przez ludność słowiańską. Przesunięcie migracji Serbów na południowe Połabie do 2. poł. VIII wieku byłoby raczej niemożliwe⁵⁶, co z kolei prowadzi do wniosku, że Serbami byli już nośnicy ceramiki praskiej z międzyrzecza Środkowej Łaby i Dolnej Soławy. Zresztą źródła pisane na tym właśnie obszarze poświadczają obecność osadnictwa serbskiego w sposób najbardziej wyrazisty⁵⁷.

Jeżeli założymy, że kształtowanie się kultury rüsseńskiej było wynikiem rozwoju lokalnej tradycji południowego Połabia⁵⁸, otrzymamy następujący

⁵⁰ M. DULINICZ: *Kształtowanie się Słowiańszczyzny Północno-Zachodniej: studium archeologiczne*. Kraków 2001, s. 35.

⁵¹ F. BIERMANN: *Slawische Besiedlung zwischen Elbe, Neiße und Lubsza...*, s. 34.

⁵² J. HERRMANN: *Einwanderung und Herkunft...*, s. 30; M. DULINICZ: *Kształtowanie się Słowiańszczyzny Północno-Zachodniej...*, s. 186.

⁵³ M. DULINICZ: *Kształtowanie się Słowiańszczyzny Północno-Zachodniej...*, s. 35, 186; F. BIERMANN: *Slawische Besiedlung zwischen Elbe, Neiße und Lubsza...*, s. 34.

⁵⁴ G. LABUDA: *Z badań nad osadnictwem i ustrojem Słowian połabskich...*, s. 316; M. DULINICZ: *Kształtowanie się Słowiańszczyzny Północno-Zachodniej...*, s. 183.

⁵⁵ M. DULINICZ: *Kształtowanie się Słowiańszczyzny Północno-Zachodniej...*, s. 94.

⁵⁶ Na początku lat 30. VII w. o Serbach połabskich (zob. J. STRZELCZYK: *Słowianie połabscy*. Poznań 2002, s. 25; TENŻE: *Słowianie i Germanie w Niemczech środkowych we wczesnym średniowieczu*. Poznań 1976, s. 155–156) i ich księciu Derwanie wspomina „Fredegar” (zob. *Chronicarum quae dicuntur Fredegarii Scholastici libri IV cum Continuationibus*. Ed. B. KRUSCH. In: *Monumenta Germaniae Historica inde ab anno Christi quingentesimo usque ad annum millesimum et quingentesimum. Scriptores rerum Merovingicarum*. T. 2. Hannoverae 1888, s. 155).

⁵⁷ *Annales Bertiniani*. Recensuit G. WAITZ. In: *Scriptores rerum Germanicarum in usum scholarum ex Monumentis Germaniae Historicis recusi*. Hannoverae 1883, s. 23; *King Alfred's Orosius*. Ed. H. SWEET. Part 1: *Old-English Text and Latin Original*. London 1883, s. 16.

⁵⁸ F. BIERMANN: *Slawische Besiedlung zwischen Elbe, Neiße und Lubsza...*, s. 35. We współczesnej archeologii zmiana kultury materialnej nie zawsze wiąże się z przybyciem nowych maszyn etnicznych. Zdaniem M. Dulnicza stopniowy zanik kultury sukowskiej na terytorium północnego Połabia, która ustąpiła miejsca kulturze feldberskiej i menkendorfskiej,

schemat, który w pełni odpowiada gruntownym studiom Leontija Wojtowycza nad migracjami Chorwatów⁵⁹: Serbami byli już przedstawiciele kultury prasko-korczackiej, którzy z Górnego i Środkowego Naddniestrza⁶⁰ przesiedlili się do międzyrzecza Łaby i Soławy, przynosząc na te tereny część późniejszej toponimiki Chorwatów Karpackich⁶¹ (w tym, być może, nazwę plemienną „Zitici”⁶² — „Sittici”⁶³, używaną również przez jeden z największych szczepów Naddniestrza⁶⁴). Pierwotnie (w 2. poł. VI wieku) zamieszkivali oni dolinę Łaby do ujścia Soławy, w okresie późniejszym zaś zasiedlili także dorzecze Białej Elstery i Środkowej Soławy⁶⁵. W trakcie tego procesu materialna kultura omawianej ludności ewoluowała w bardziej rozwiniętą. Międzyrzecze Łaby i Soławy prawdopodobnie było terenem, skąd część Serbów pod przy-

był wynikiem transformacji trybu życia oraz ustroju społecznego mieszkającej tu ludności (zob. M. DULINICZ: *Kształtowanie się Słowiańszczyzny Północno-Zachodniej...*, s. 214).

⁵⁹ L. VOJTOVYCZ: *Prykarpattia v druhij polovyni I tysiaczolittia n.e.: najdavniszi kniazivstva*. W: TENŻE: *Halyc'ko-volyns'ki etiuudy...*, s. 37—44.

⁶⁰ Zagadnienie lokalizacji obszaru kształtowania się kultury prasko-korczackiej pomimo obfitej literatury przedmiotu pozostaje dyskusyjne. W trakcie badań archeologicznych na terenie Górnego i Środkowego Naddniestrza zostały odnalezione najdawniejsze spośród znanych dotąd pamiątek kultury prasko-korczackiej oraz zabytki przejściowego typu, które przemawiają na rzecz jej kształtowania się na miejscowym podłożu (zob.: T. MYLIAN: *Pamiatky z rysamy perechidnoho typu*. „Visnyk instytutu archeolohiji” 2006, nr 1, s. 29; B. TYMOSZCZUK: *Sloviany Pivnicznoji Bukovyny V—IX st.* Kyjiv 1976, s. 12). Badania Leontija Wojtowycza uzasadniają hipotezę o kształtowaniu się na wschodnim Podkarpaciu także chorwackiego masywu etnicznego, który w trakcie zasiedlenia basenu Dniestru połączył się z sąsiadującą z nim ludnością serbską (zob. L. VOJTOVYCZ: *Prykarpattia v druhij polovyni I tysiaczolittia n.e...*, s. 37). Rozpatrywanie przez L. Wojtowycza migracji Serbo-Chorwatów w kontekście rozpowszechnienia się kultury prasko-korczackiej wydaje się uzasadnione.

⁶¹ W przeciwieństwie do Serbów połabskich (Białych Serbów) serbska ludność Podkarpacia po jakimś czasie została zasymilowana przez Chorwatów, co z kolei spowodowało, że serbskie toponimy stały się częścią toponimiki Chorwatów Karpackich. Nie wyklucza to możliwości przeniknięcia do Niemiec Środkowych również pojedynczych grup chorwackich, na kształt zbadanej przez S. Pantelicza (zob. L. VOJTOVYCZ: „Bili” chorvaty czy „karpats'ki” chorvaty?... , s. 39).

⁶² *Diplomata Ottonis I*. Nr. 65. In: *Monumenta Germaniae Historica inde ab anno Christi quingentesimo usque ad annum millesimum et quingentesimum. Diplomatum Regum et Imperatorum Germaniae*. T. 1: *Conradi I. Heinrici I. et Ottonis I. diplomata*. Hannoverae 1879—1884, s. 146; *Diplomata Ottonis II*. Nr. 193. In: *Monumenta Germaniae Historica inde ab anno Christi quingentesimo usque ad annum millesimum et quingentesimum. Diplomatum Regum et Imperatorum Germaniae*. T. 2: *Ottonis II. et III. diplomata*. Pars prior: *Ottonis II. diplomata*. Hannoverae 1888, s. 221.

⁶³ *Descriptio civitatum et regionum ad septentrionalem plagam Danubii*. (Opys hradiw i zemel na pivnicz vid Dunaju). W: L. VOJTOVYCZ: *Halyc'ko-volyns'ki etiuudy...*, s. 51.

⁶⁴ L. VOJTOVYCZ: „Bavars'kyj heohraf”..., s. 59.

⁶⁵ Współczesne badania archeologiczne pokazały, że obszary pomiędzy Soławą a Białą Elsterą pozostawały zamieszkane przez pojedyncze grupy ludności germańskiej nawet na początku VII w., chociaż germańskie osadnictwo zaczęło tu zanikać od połowy VI w. (zob. M. DULINICZ: *Kształtowanie się Słowiańszczyzny Północno-Zachodniej...*, s. 208).

wództwem „Nieznanego księcia” (ewentualnie brata wymienionego w *Kronice Fredegara* księcia Derwana⁶⁶) przeniosła się w 1. poł. VII wieku na Bałkany⁶⁷. Obszar południowopołabskiego *Westflügel* można więc z pewnością utożsamiać ze wspomnianą przez Konstantyna Porfirogenetę w traktacie *O zarządzaniu państwem* Białą Serbią⁶⁸.

O wiele trudniejsza do ustalenia jest kwestia pochodzenia ludności słowiańskiej zamieszkującej w końcu VIII—na początku X wieku wschodnią część południowego Połabia, czyli obszar językowego *Ostflügel*. Jednym z nielicznych pochodzących z tego okresu źródeł pisanych, które przechowało jakieś informacje o lokalizacji plemion zachodniosłowiańskich, jest uzupełniona na dworze króla Alfreda Wielkiego *Chorografia* Pawła Orozjusza⁶⁹. Źródło to zamieszcza również wzmiankę, że na wschód od Dalemińców mieszkali Chorwaci⁷⁰. Oczywiście, chodzi tutaj o Białych Chorwatów, którzy zostali wspomnieni także przez Konstantyna Porfirogenetę jako naród mieszkający na wschód od Białej Serbii. Zestawienie informacji podanych przez Porfirogenetę i Alfreda Wielkiego wskazuje więc na to, że granica pomiędzy Białą Serbią a Białą Chorwacją biegła na wschód od terytorium Dalemińców⁷¹. Zgadza się to również z ujęciem *Annales q. d. Einhardi* i kroniki Adama z Bremy (2. poł.

⁶⁶ „[...] et **Dervanus** dux gente Surbiorum, que ex genere Sclavinorum erant et ad regnum Francorum iam olem aspecserant, se ad regnum Samonem cum suis tradeit [...]” — *Chronicarum quae dicuntur Fredegarii Scholastici...*, s. 155). Przytoczony fragment opowiada o wydarzeniach z 630 r., a według Konstantyna Porfirogenety przybycie jednego z braci, serbskich książąt, wraz z połową narodu serbskiego na Bałkany odbyło się w czasie rządów cesarza Herakliusza (610—641) (zob. CONSTANTINE PORPHYROGENITUS: *De administrando imperio*. Greek text edited by Gy. MORAVCSIK. English transl. by R.J.H. JENKINS. In: *Corpus fontium historiae Byzantinae*. Vol. 1. Washington 1967, s. 153). Oznacza to, że „Nieznany książę” mógłby być stryjem lub synem, najprawdopodobniej zaś — bratem księcia Derwana.

⁶⁷ CONSTANTINE PORPHYROGENITUS: *De administrando imperio...*, s. 153.

⁶⁸ Tamże. Konstantyn Porfirogeneta wspomina także, że Serbowie pochodzą z miejscowości „Boiki” (zob. tamże). Utożsamienie nazwy „Boiki” z Bochemią zakwestionował, opierając się na wynikach analizy lingwistycznej, Mychajło Chudasz. Ukraiński językoznawca rozpatrywał ową wzmiankę jako najdawniejsze świadectwo istnienia Bojków (chodzi tutaj o grupę etnograficzną narodu ukraińskiego, zamieszkującą część Karpat Wschodnich między Łemkami na północnym zachodzie a Huculami na południowym wschodzie), zob. M. CHUDASZ: *Do pyttannia pochodzennia nazv bojky, huculy, lemky*. „Narodoznawczy zoszyty” 1998, nr 3, s. 305—306. Jeżeli wnioski M. Chudasza są właściwe, oznaczałoby to, że cesarz bizantyński, czerpiąc wiadomości z odmiennych źródeł, prawdopodobnie dysponował informacją o dwóch praojczyznach Serbów: Białej Serbii oraz ziemi Bojków. Nie wiedząc jednak, że migrację Serbów z Połabia wyprzedzała migracja z Podkarpacia, Konstantyn Porfirogeneta po prostu połączył ową informację, twierdząc, że Biali Serbowie nazywają swój kraj „boiki”.

⁶⁹ Więcej o tym źródle zob. w artykule: L. VOJTOVYČZ: „Bili” chorvaty czy „karpats’ki” chorvaty?... s. 43.

⁷⁰ *King Alfred’s Orosius...*, s. 16.

⁷¹ Doszedł do tego wniosku Leontij VOJTOVYČZ („Bili” chorvaty czy „karpats’ki” chorvaty?... s. 44; TENŽE: *Prykarpattia v druhij polovyni I tysiaczollittia n.e....*, s. 23).

XI wieku), które ograniczały terytorium „Sorbów” wyłącznie do obszarów między Łabą i Soławą⁷². A ponieważ wiemy na pewno o lokalizacji Dalemińców na zachód od Łużyczan i Milczan⁷³ (zob. mapa) i biorąc pod uwagę mniej więcej prawidłowe umiejscowienie Serbów i Susłów (na północ i północny zachód od Dalemińców) przez autorów anglosaskich, wspomniane świadectwa pisane wskazują na prawdopodobieństwo dwóch wersji pochodzenia mieszkańców wschodniej części południowego Połabia: lechickiej i chorwackiej.

W pierwszym przypadku Łużyczanie i Milczanie mieliby należeć do plemion lechickich, które z powodu względnej izolacji (zob. mapa) były nieznane Alfredowi Wielkiemu. Natomiast w drugim przypadku Łużyczan i Milczan uznać należy za zachodnią gałąź Białych Chorwatów⁷⁴. Istnieje jednak jeszcze trzecia możliwość, częściowo pokrywająca się z dwiema wcześniejszymi, mówiąca o lechickim pochodzeniu Łużyczan, chorwackim zaś — Milczan. I ta właśnie możliwość w świetle nowszych ustaleń archeologicznych, przenoszących okres występowania ceramiki tornowskiej na IX—X wiek⁷⁵ i odrzucających możliwość jej powiązania z jakimkolwiek masywem etnicznym⁷⁶, wydaje

⁷² *Annales qui dicuntur Einhardi*. Post editorem G.H. PERZIL. Recognovit F. KURZE. In: *Scriptores rerum Germanicarum in usum scholarum ex Monumentis Germaniae Historicis separatim editi*. Hannoverae 1895, s. 61; MAGISTRI ADAM BREMENSIS: *Gesta Hammaburgensis ecclesiae pontificum*. Hrsg. B. SCHMEIDLER. In: *Scriptores rerum Germanicarum in usum scholarum ex Monumentis Germaniae Historicis separatim editi*. Hannoverae—Lipsiae 1917, s. 81.

⁷³ Potomkowie Łużyczan i Milczan do dzisiaj mieszkają między Łabą i Nysą Łużycką, a wzmianka „Orozjusza króla Alfreda” o sąsiedztwie Dalemińców z Susłami oraz Serbami **na zachodzie**: „[...] Be norþan Dalamentsan sindon Surpe; be westan him Sysyle [...]” (zob. *King Alfred's Orosius...*, s. 16), nie pozostawia złudzeń, że chodzi tu właśnie o znanych z innych źródeł południowopolańskich Dalemińców.

⁷⁴ Biorąc pod uwagę wyniki badań L. Hauptmanna oraz B. Grafenauera, L. Wojtowycz lokalizuje Białą Chorwację na Górnej Wiśle i Górnej Odrze (zob. L. VOJTOVYČ: *Prykarpattia v druhij polovyni I tysiaczolittia n.e....*, s. 31), wspominając także o Chorwatach Czeskich na Górnej Łabie oraz Chorwatach Śląskich na Górnej Nysie (tamże, s. 23). W północno-wschodniej części Bohemii lub/oraz na Śląsku Chorwatów umieszczali również Lubor Niederle, Lubomir Havlík, Sławomir Moździoch i Krzysztof Fokt (zob.: L. NIEDERLE: *Slovanské starožitnosti*. Díl. 3: *Původ a počátky Slovanů západních*. Praha 1919, s. 193—195; L. HAVLÍK: *Slované v anglosaské chorografii Alfréda Velikého*. V: *Vznik a počátky Slovanů*. Ed. J. EISNER. Díl. 5. Praha 1964, s. 79; S. MOZDZIOCH: *Śląsk wczesnośredniowieczny w świetle badań archeologicznych i historycznych — crambe bis cocta?* W: *Civitas Schinesghe cum pertinentiis*. Red. W. CHUDZIAK. Toruń 2003, s. 61, 62; S. MOZDZIOCH: *Společnost plemenná Šlůska v IX—X wieku*. W: *Śląsk około roku 1000: materiały z sesji naukowej we Wrocławiu, w dniach 14—15 maja 1999 roku*. Red. M. MŁYNARSKA-KALETYNOWA, E. MAŁACHOWICZ. Wrocław 2000, s. 55; K. FOKT: *Chorwacja północna — między rzeczywistością, hipotezą i legendą*. „Acta Archaeologica Carpathica” 2003, T. 38, s. 140).

⁷⁵ M. DULINICZ: *Kształtowanie się Słowiańszczyzny Północno-Zachodniej...*, s. 35.

⁷⁶ Tamże, s. 50; J. HENNING: *Neues zum Tornower Typ: Keramische Formen und Formenspektren des Frühmittelalters im Licht dendrochronologischer Daten zum westslawischen Siedlungsraum*. W: *Slavonic Countries in the Middle Ages. Profanum and sacrum*. Red.

się najbardziej prawdopodobna. Przemawiałyby za tym teza T. Lehra-Spławińskiego o prymacie dolnołużycko-lechickich więzi językowych⁷⁷, obecność grobów typu Alt-Köbelich⁷⁸ i wysunięcie się szczątków świni na pierwsze miejsce wśród kości zwierząt hodowlanych na obszarze Dolnych Łużyc⁷⁹ z jednej strony, oraz występowanie grobów kurhanowych⁸⁰ i dominacja bydła w połączeniu ze stosunkowo wysokim udziałem owcy i kozy w gospodarce Milczan⁸¹ — z drugiej. Potwierdzałoby to zresztą sugestię H. Popowskiej-Taborskiej o istnieniu większego podziału etnokulturowego między północną a południową częścią *Ostflügel*⁸².

W świetle studiów nad archeologicznymi, lingwistycznymi i pisanymi źródłami przynależność słowiańskiej ludności, zamieszkującej w VII—na początku X wieku Górne i Dolne Łużyce, do serbskiego masywu etnicznego jest wysoce wątpliwa. W końcu VIII—na początku X wieku południowe Połabie pozostawało więc podzielone na trzy strefy etniczne (serbską, łużycką i milczańską), a mieszkańców tego regionu należałoby określać pojęciem „Słowianie południowopołabscy”⁸³.

Podziały etniczne wyraźnie determinowały kształtowanie się struktury politycznej południowego Połabia końca VIII—pierwszej ćwierci X wieku. W ramach zachodniego obszaru etnicznego, który utożsamiliśmy z Białą Serbią, *Geograf Bawarski* wymienia jako odrębne podmioty polityczne Serbów⁸⁴ i Dalemińców⁸⁵, a „Orozjusz” Alfreda Wielkiego dodaje do tej listy także Susłów⁸⁶.

Z. KURNATOWSKA: Poznań 1998, s. 404; F. BIERMANN: *Slawische Besiedlung zwischen Elbe, Neiße und Lubsza...*, s. 34.

⁷⁷ T. LEHR-SPŁAWIŃSKI: *Plemiona słowiańskie...*, s. 126.

⁷⁸ W. ŁOŚIŃSKI: *Z dziejów obrzędowości pogrzebowej u północnego odłamu Słowian zachodnich w świetle nowszych badań*. W: *Kraje słowiańskie w wiekach średnich. Profanum i sacrum*. Red. H. KÓČKA-KRENZ, W. ŁOŚIŃSKI. Poznań 1998, s. 476, 477.

⁷⁹ S. KURNATOWSKI: *Przemiany gospodarki żywnościowej Słowian połabskich*. W: *Słowiańszczyzna połabska między Niemcami a Polską...*, s. 82.

⁸⁰ S. BRATHER: *Archäologie der westlichen Slawen: Siedlung, Wirtschaft und Gesellschaft im früh- und hochmittelalterlichen Ostmitteleuropa*. Berlin 2008, s. 261; W. ŁOŚIŃSKI: *Z dziejów obrzędowości pogrzebowej...*, s. 479.

⁸¹ S. KURNATOWSKI: *Przemiany gospodarki żywnościowej Słowian połabskich...*, s. 82.

⁸² H. POPOWSKA-TABORSKA: *Dawne podziały językowe...*, s. 173—174. Należy pamiętać, że archeolodzy niemieccy ustalili podział etnokulturowy pomiędzy częścią zachodnią a wschodnią południowego Połabia, nie zaś północną a południową (zob. wcześniej).

⁸³ Pojęcia „ludy południowopołabskie” po raz pierwszy użył K. Wachowski jeszcze na początku XX w. (zob. K. WACHOWSKI: *Słowiańszczyzna zachodnia...*, s. 78), a przynależność mieszkańców wczesnośredniowiecznego południowego Połabia do Słowian jest pewna.

⁸⁴ „(8) Juxta illos regio quae vocatur Sorbi, in qua regione plures sunt quae habent civitates L” — *Descriptio civitatum et regionum ad septentrionalem plagam Danubii...*, s. 50.

⁸⁵ „(9) Juxta illos sunt quos vocant Talaminzi, qui habent civitates XIII” — tamże.

⁸⁶ „[...] be westan him Sysyle [...]” — *King Alfred's Orosius...*, s. 16.

Kraj Serbów *Geografa Bawarskiego* K. Wachowski słusznie lokalizuje na obszarze późniejszego regionu Swurbelant⁸⁷, znanego ze źródeł z XII wieku⁸⁸. Struktura polityczna tego regionu została dokładnie przestudiowana przez Lecha A. Tyszkiewicza, który wyodrębnił plemiona czterech typów: 1) nowe plemiona peryferyjne (Zwicowe, Tuchurini, Plisni, Puonzowa, Gera, Dobna, Weta, Zurba⁸⁹, Strupenice i Orła⁹⁰), 2) stare niewielkie plemiona niewchodzące w skład większych organizacji (Susłowie⁹¹, Nudzicy i Nielecicy⁹²), 3) największe plemiona zawierające mniejsze jednostki (Niżycy⁹³, Żyrmat [Siromunti]⁹⁴ i Chudzicy [Chutizi]⁹⁵), 4) małe plemiona będące częścią plemion trzeciej kategorii (Życice i Koledzicy — Żyrmatu; Quezici i Rocholenzi — Chudziców; Neletiki, Scitici, Citice i Uuolauki — Niżyców)⁹⁶.

Ponieważ większość wspomnianych tu serbskich szczepów została odnotowana w stosunkowo późnych źródłach, pochodzących z X—XII wieku, powsta-

⁸⁷ K. WACHOWSKI: *Słowiańszczyzna zachodnia...*, s. 75.

⁸⁸ *Diplomata Lotarii III*. Nr. 84. In: *Monumenta Germaniae Historica inde ab anno Christi quingentesimo usque ad annum millesimum et quingentesimum. Diplomatum Regum et Imperatorum Germaniae*. T. 7: *Lotarii III. Diplomata nec non et Richenzae imperatricis placita*. Hrsg. E. von OTTENTHAL, H. HIRSCH. Berolini 1927, s. 131.

⁸⁹ L. Tyszkiewicz lokalizuje Zurbę na południe od Chudziców, w pobliżu Wedy (zob. L.A. TYSZKIEWICZ: *Podziały plemienne...*, s. 123). Inni badacze o Zurbie nie wspominają (zdaniem J. Widajewicza wymieniona w dyplomie Henryka III z 1040 r. nazwa „Zurba” została użyta w odniesieniu do całego kraju Serbów), więc to plemię nie zostało przedstawione na mapie dołączonej do niniejszego artykułu.

⁹⁰ Terytoria wymienionych plemion zostały przedstawione na mapie. Lech Tyszkiewicz nie wspomina tutaj o wymienionych przez L. Niederlego oraz J. Widajewicza Brisingach, Nacgach i Sarowach, lokalizowanych między Górami Kruszcowymi, Górną Soławą a Muldą (zob. L. NIEDERLE: *Slavianskije drevnosti...*, s. 112).

⁹¹ Owo plemię wchodziło w skład kraju Serbów tylko do połowy IX w. Dokładniej o Susłach zob. dalej.

⁹² L. Tyszkiewicz umiejscawia Nudziców między rzekami Soławą a Fuhne, Nieleciców zaś na południe od Nudziców, w pobliżu współczesnego Halle i rozpatruje ich jako plemiona równorzędne (zob. L.A. TYSZKIEWICZ: *Podziały plemienne...*, s. 123). Natomiast J. Widajewicz uznawał Nudziców za plemię niższego rzędu, należące do Nieleciców (zob. J. WIDAJEWICZ: *Serbowie nadłabscy...*, s. 9). W takim razie Nieleciców należałoby odnieść do plemion trzeciej, a Nudziców — czwartej kategorii.

⁹³ L. Niederle lokalizował to plemię między Dolną Muldą a Czarną Elsterą (zob. L. NIEDERLE: *Slavianskije drevnosti...*, s. 112).

⁹⁴ Obwód Żyrmat znajdował się między rzekami Łabą na północy, Muldą na wschodzie, Soławą na zachodzie oraz Fuhne i Ziethe na południu (zob.: H. HELBIG: *Die slawische Siedlung im sorbischen Gebiet*. In: *Siedlung und Verfassung der Slaven zwischen Elbe, Saale und Oder*. Hrsg. H. LUDAT. Giessen 1960, s. 33; L.A. TYSZKIEWICZ: *Podziały plemienne...*, s. 123).

⁹⁵ Chudzicy osiedlili się w dorzeczu dolnego biegu Białej Elstery i nad dolną Pleiße (zob.: H. HELBIG: *Die slawische Siedlung im sorbischen Gebiet...*, s. 34—35; L.A. TYSZKIEWICZ: *Podziały plemienne...*, s. 123).

⁹⁶ L.A. TYSZKIEWICZ: *Podziały plemienne...*, s. 123—124.

je pytanie: na ile możemy przyjąć taką strukturę w odniesieniu do badanego przez nas okresu? Henryk Łowmiański sugerował istnienie pierwotnie jedynie pięciu dużych plemion: Koledziców, Susłów, Niżyców, Chudziców oraz hipotetycznie — Wety⁹⁷. Do terytorium pierwszych zaliczał również siedziby nieznanych źródeł IX wieku Nieleciców, Nudziców, Żyrmatu i Życiców⁹⁸. Nazwę „Weta” uznał zaś za możliwe określenie ogółu małych plemion peryferyjnych, zamieszkających nad Górną Salą i Białą Elsterą⁹⁹. Księstwa Koledziców i Susłów zostały wspomniane przez ówczesne źródła pisane¹⁰⁰, ich istnienie w IX wieku jest więc pewne. Są jednak podstawy, by uważać, że nazwy „Neletici” i „Zitice/Citici” pochodzą jeszcze z epoki migracyjnej¹⁰¹, skoro spotyka się je w różnych częściach badanego regionu¹⁰². Pozwala to założyć, że stosunkowo wczesną metrykę miały również inne serbskie grupy ludności, zaliczone przez L. Tyszkiewicza do 2—4 kategorii. Tyle że tworzyły prawdopodobnie nieco odmienną strukturę polityczną niż ta, którą spotykamy w wieku X. Widocznie owe plemiona zachowały też ogólnoserbską tożsamość, ponieważ autor *Roczników bertyńskich* wskazuje wyraźnie, że Koledzice są Serbami¹⁰³.

Oprócz wymienionych jednostek kraj Serbów obejmował także terytorium Serbyszcza¹⁰⁴, znajdującego się na prawym brzegu Łaby, naprzeciwko ziemi Życiców, i nad rzeką Nuthe, w pobliżu granicy z Wioletami¹⁰⁵. W 1. poł. IX wieku w skład „regio, que vocatur Sorbi” prawdopodobnie wchodził Susłowie

⁹⁷ H. ŁOWMIAŃSKI: *Początki Polski: z dziejów Słowian w I tysiącleciu n.e....*, s. 208.

⁹⁸ Tamże, s. 205.

⁹⁹ Tamże, s. 207—208.

¹⁰⁰ *Annales Bertiniani...*, s. 23; *King Alfred's Orosius...*, s. 16; *Annales Fuldenses [sive Annales Regni Francorum Orientalis ab Einhardo, Ruodolfo, Meginhando, Fuldensibus Sehgenstadi, Fuldae, Mogontiaci conscripti cum continuationibus ratisbonensi et altahensibus]*. Post editionem G.H. PERTZIL. Recognovit F. KURZE. In: *Scriptores rerum Germanicarum in usum scholarum ex Monumentis Germaniae Historicis recusi*. Hannoverae 1891, s. 67.

¹⁰¹ L.A. TYSZKIEWICZ: *Podziały plemienne...*, s. 126.

¹⁰² *Diplomata Ottonis I*. Nr. 231. In: *Monumenta Germaniae Historica...*, T. 1, s. 317; L.A. TYSZKIEWICZ: *Podziały plemienne...*, s. 126; W. WENZEL: *Die slawischen Stammesnamen Neletici und Nudzici*. „Lëtöpis. Zeitschrift für sorbische Sprache, Geschichte und Kultur“ 2016, T. 63, Heft 1, s. 69.

¹⁰³ *Annales Bertiniani*. Anno 839: „[...] contra Sorabos qui **Colodici** vocantur [...]” — *Annales Bertiniani...*, s. 23.

¹⁰⁴ Według J. Widadewicza na Serbyszczu mieszkało właśnie plemię Serbów, od miana których otrzymała nazwę cała grupa plemion międzyrzecza Soławy i Muldy (zob. J. WIDAJEWICZ: *Serbowie nadłabscy...*, s. 13). Owo twierdzenie pozostaje jednak tylko hipotezą. W dodatku wiemy teraz, że ludność zachodniej części południowego Połabia prawdopodobnie posiadała serbską tożsamość jeszcze przed zasiedleniem tego terenu.

¹⁰⁵ Tamże, s. 9; P.J. SZAFARZYK. *Słowiańskie starożytności...*, s. 719; W. BOGUSŁAWSKI: *Dzieje Słowiańszczyzny północno-zachodniej do połowy XIII w.* T. 2. Poznań 1889, s. 68; L. NIEDERLE: *Slavianskije drevnosti...*, s. 112; H. HELBIG: *Die slawische Siedlung im sorbischen Gebiet...*, s. 33.

znad środkowej Muldy¹⁰⁶, ponieważ *Geograf Bawarski* o tym plemieniu nie mówi. Jednak pod koniec lat 60. IX wieku autorzy *Roczników fuldajskich* zamieszczają wzmiankę o „Siusłach” (Susłach) obok Serbów¹⁰⁷. Wraz z Dalemińcami, Serbami i Morawianami „Sysłów” (Susłów) wspomina „Orozjusz króla Alfreda”¹⁰⁸. Wszystko więc wskazuje, że w połowie IX wieku Susłowie oddzielili się od Serbów i zaczęli postrzegać siebie jako odrębną jednostkę polityczną.

Między Muldą, środkową Łabą a rzeką Chemnitz¹⁰⁹ mieszkał jeszcze jeden blisko spokrewniony z Serbami naród południowopołabski — Dalemińcy („talaminzi” *Geografa Bawarskiego*), których Thietmar z Merseburga utożsamiał ze znanymi z X wieku Głomaczami¹¹⁰. Ziemia Dalemińców-Głomaczów jako jednostka terytorialno-polityczna została wspomniana po raz pierwszy przez autora *Chronicon Moissiacense* pod 805 rokiem¹¹¹. Pomimo słabszego potencjału wojskowego Dalemińców w porównaniu z Serbami połabskimi¹¹² plemię to w ciągu IX wieku prowadziło niezależną politykę, co odnotowały źródła frankijskie¹¹³. Pod rokiem 929 Dalemińców jako odrębny kraj, obok Obodrzy-

¹⁰⁶ H. HELBIG: *Die slawische Siedlung im sorbischen Gebiet...*, s. 34; W. BOGUSŁAWSKI: *Dzieje Słowiańszczyzny północno-zachodniej do połowy XIII w...*, s. 69—70.

¹⁰⁷ *Annales Fuldenses*. Anno 869: „[...] Sorabi et Siusli iunctis sibi Behemis [...]” — *Annales Fuldenses...*, s. 67.

¹⁰⁸ *King Alfred's Orosius...*, s. 16.

¹⁰⁹ *Thietmari Merseburgensis episcopi chronicon*. Hrsg. R. HOLTZMANN. In: *Monumenta Germaniae Historica inde ab anno Christi quingentesimo usque ad annum millesimum et quingentesimum. Scriptores rerum Germanicarum. Nova series*. T. 9. Berolini 1935, s. 6; H. ŁOWMIAŃSKI: *Początki Polski: z dziejów Słowian w I tysiącleciu n.e...*, s. 203; L. NIEDERLE: *Slavianskije drevnosti...*, s. 112; H. HELBIG: *Die slawische Siedlung im sorbischen Gebiet...*, s. 35.

¹¹⁰ „[...] in provintiam, quam nos Teutonice Daleminci vocamus, Sclavi autem Głomaci appellant [...]” — *Thietmari Merseburgensis episcopi chronicon...*, s. 6. Słowa biskupa merseburskiego cieszą się zaufaniem większości badaczy (zob.: W. BOGUSŁAWSKI: *Rys dziejów serbo-łużyckich...*, s. 5; J. WIDAJEWICZ: *Serbowie nadłabscy...*, s. 9 oraz badania E. Eichlera i T. Witkowskiego), chociaż zdaniem L. Niederlego Głomacze mogli pierwotnie być podrzędnym plemieniem Dalemińców (zob. L. NIEDERLE: *Slavianskije drevnosti...*, s. 112). Wątpił w prawdziwość twierdzenia Thietmara także L.A. TYSZKIEWICZ (*Podziały plemienne...*, s. 121—122).

¹¹¹ *Chronicon Moissiacense*. Anno 805: „[...] super Hwerenofelda [et ipso anno sine hoste stetit] et Demelchion” — *Chronicon Moissiacense*. In: MGH S. T. 1. Edidit G.H. PERTZ. Hannoverae 1826, s. 307—308.

¹¹² Wedle *Geografa Bawarskiego* w połowie IX w. Dalemińce mieli 13 grodów, Serbowie — 50 (zob. *Descriptio civitatum et regionum ad septentrionalem plagam Danubii...*, s. 50). Tak wielka różnica wydaje się naturalna, jeżeli wziąć pod uwagę, że „kraj Serbów” był zamieszkiwany przez federację plemion, ziemia Dalemińców zaś przez plemię jednolite.

¹¹³ Według relacji *Chronicon Moissiacense* w 805 r. Frankowie, połączywszy się z Sasami, podbili Dalemińców, a rok później Karol Młodszy odniósł zwycięstwo nad „królem Serbów” (zob. *Chronicon Moissiacense...*, s. 307—308). Owa wzmianka potwierdza, że Dalemińcy i Serbowie na początku IX w. nie tworzyli całości politycznej, lecz zachowywali samodzielność. Pod 856 r. „Dałmatów” wspominają również *Roczniki fuldajskie* (zob. *Annales Fulden-*

ców, Wioletów i Hawolan, w kontekście najazdów Henryka Ptasznika wspominają Thietmar z Merseburga¹¹⁴ i Widukind z Korbei¹¹⁵. Księstwo Dalemińców w porównaniu z krajem Serbów było bardziej jednolite, a władza wymienionego w *Chronicon Moissiacense* księcia Siemiła¹¹⁶ obejmowała równomiernie wszystkie 13 żup tego plemienia¹¹⁷.

Porównując trzystopniową strukturę plemienną Serbów połabskich z jednostopniową strukturą Dalemińców, Łużyczan i Milczan, L. Tyszkiewicz akcentował wyjątkowość ustroju Serbów, a istnienie większej różnicy pomiędzy Dalemińcami, Łużyczanami, Milczanami a Serbami tłumaczył specyfiką etniczną ostatnich lub ich wcześniejszym podbojem¹¹⁸. Jednak z naszego punktu widzenia należy tu raczej zwrócić uwagę na sąsiedztwo Serbów z państwem frankijskim¹¹⁹, powodujące powtarzalne migracje Słowian z międzyrzecza Soławy i Muldy na zachód¹²⁰. Od wpływ ludności hamował kolonizację wewnętrzną kraju Serbów, która była jednym z mechanizmów integracji drobnych szczepów i plemion.

Wschodnią część południowego Połabia, między Łabą, Sudetami, rzekami Kwisą, Bobrem, Odrą i granicami z Wioletami (obszar językowego *Ostflügel*), wedle *Geografa Bawarskiego* zamieszkiwali Łużyczanie¹²¹ (północną część),

ses..., s. 47). Wzmiankę o Dalemińcach zamieszcza także „Oroczysz króla Alfreda” (zob. *King Alfred's Orosius...*, s. 16).

¹¹⁴ *Thietmari Merseburgensis episcopi chronicon...*, s. 14.

¹¹⁵ *Widukindi monachi Corbeiensis rerum gestarum Saxoniarum libri tres*. Post editionem G. WAITZ et K.A. KEHR. Recognovit P. HIRSCH. In: *Scriptores rerum Germanicarum in usum scholarum ex Monumentis Germaniae Historicis separatim editi*. Hannoverae 1935, s. 50.

¹¹⁶ *Chronicon Moissiacense...*, s. 307—308.

¹¹⁷ *Descriptio civitatum et regionum ad septentrionalem plagam Danubii...*, s. 50.

¹¹⁸ L.A. TYSZKIEWICZ: *Podziały plemienne...*, s. 124, 127.

¹¹⁹ J. STRZELCZYK: *Słowianie i Germanie w Niemczech środkowych we wczesnym średniowieczu...*, s. 170.

¹²⁰ L. LECIEJEWICZ: *Słowianie zachodni: z dziejów tworzenia się średniowiecznej Europy*. Wrocław 1989, s. 62; H. ŁOWMIAŃSKI: *Początki Polski: z dziejów Słowian w I tysiącleciu n.e...*, s. 196. Kraj Serbów jako jedyny spośród jednostek południowego Połabia graniczył bezpośrednio z terytorium państwa frankijskiego, co pozwala założyć, że większość Słowian migrujących do Turynii pochodziła właśnie z międzyrzecza Soławy i Muldy.

¹²¹ „(50) **Lunsizi**, civitates XXX” (**Łużyczanie**, 30 grodów) — *Descriptio civitatum et regionum ad septentrionalem plagam Danubii...*, s. 52. Pod tą nazwą oprócz właściwych Łużyczan kryją się prawdopodobnie też znane ze źródeł X w. niewielkie plemiona Selpolów-Słubian, Niców i Żarowian, mieszkające we wschodniej części Dolnej Łużycy, nad dolną Nysą Łużycką i Bobrem (zob.: G. DOMAŃSKI: *Osadnictwo nad dolną Nysą Łużycką we wczesnym średniowieczu*. „*Slavia Antiqua*” 1983, T. 29, s. 91, 96; L.A. TYSZKIEWICZ: *Podziały plemienne...*, s. 119; W. BOGUSŁAWSKI: *Dzieje Słowiańszczyzny północno-zachodniej do połowy XIII w...*, s. 60; L. NIEDERLE: *Slavianskije drevnosti...*, s. 112). Nieco odmienną lokalizację Selpolów (na prawym brzegu Sprewy i dalej ku północnemu wschodowi) przyjmował Gerard LABUDA (*Fragmenty dziejów Słowiańszczyzny Zachodniej*. T. 1. Poznań 1960, s. 161).

Milczanie¹²² (południową część) oraz niewielkie plemię Biezuńczan¹²³, pochłonięte przez Milczan między połową IX a połową XI wieku¹²⁴. *Geograf Bawarski* wyraźnie oddziela ich od Serbów i Dalemińców (Milczanie, Łużyczanie i Biezuńczanie są nawet wymienieni w innej części dokumentu), a więc w odniesieniu do IX wieku nie ma żadnych powodów, aby mówić o politycznej przynależności tych plemion do serbskiego księstwa Miliducha bądź Cześcibora. Wzmianka *Geografa Bawarskiego* wskazuje w dodatku na polityczną odrębność Łużyczan od Milczan. Obszary zamieszkivane przez owe plemiona w końcu VIII—pierwszej ćwierci X wieku znajdowały się w znacznej odległości od siebie (zob. mapa), istotne były też różnice etniczne.

Przeprowadzone badania każą nam zatem wątpić w pierwotną jedność etniczną i polityczną Słowian południowopołabskich. Już od VII wieku istniał tutaj podział na trzy strefy etniczne: serbską na zachodzie, łużycką i milczańską na wschodzie. Ów podział był związany z przebiegiem procesów migracyjnych. Zachodnią część południowego Połabia, którą w trakcie badań identyfikowaliśmy z Białą Serbią, od końca VI do początku X wieku zamieszkiwali Serbowie, którzy przybyli tu z Naddniestrza, wschodnią zaś — prawdopodobnie odłam Białych Chorwatów i plemiona lechickie. Dalsze studia nad etnogenezą Słowian łużyckich mogą być prowadzone za pomocą analizy porównawczej miejscowych zespołów wczesnośredniowiecznych z ówczesnymi zabytkami archeologicznymi znad Górnej Łaby i Górnej Odry oraz z ówczesną kulturą materialną Chorwatów na Bałkanach (obecność analogii przemawiać będzie na rzecz udziału Białych Chorwatów, nieobecność zaś — na rzecz udziału Lechitów w etnogenezie Górno- i Dolnołużyckan). Ogólny przegląd wiedzy archeologicznej wydaje się potwierdzać wytworzoną na gruncie językoznawczym koncepcję H. Schustera-Šewca o pierwotnym zasiedleniu Górnych i, częściowo, Dolnych Łużyc ludnością z terenów północno-wschodniej Bohemii (tyle że mieszkali tam nie Serbowie, lecz Chorwaci) przy późniejszym silnym wpływie ludności zachodnio- i wschodniolechickiej, który zdeterminował powstanie odrębnego języka dolnołużyckiego¹²⁵. Do końca VIII—początku IX wieku wewnątrz każdej strefy etnicznej wytworzyły się odrębne jednostki o charakterze raczej terytorialno-politycznym niż etnicznym. W IX—pierwszej ćwierci X wieku na terenie zachodniej (serbskiej) strefy etnicznej istniały najpierw dwa, a następnie, od połowy IX wieku — trzy podmioty polityczne:

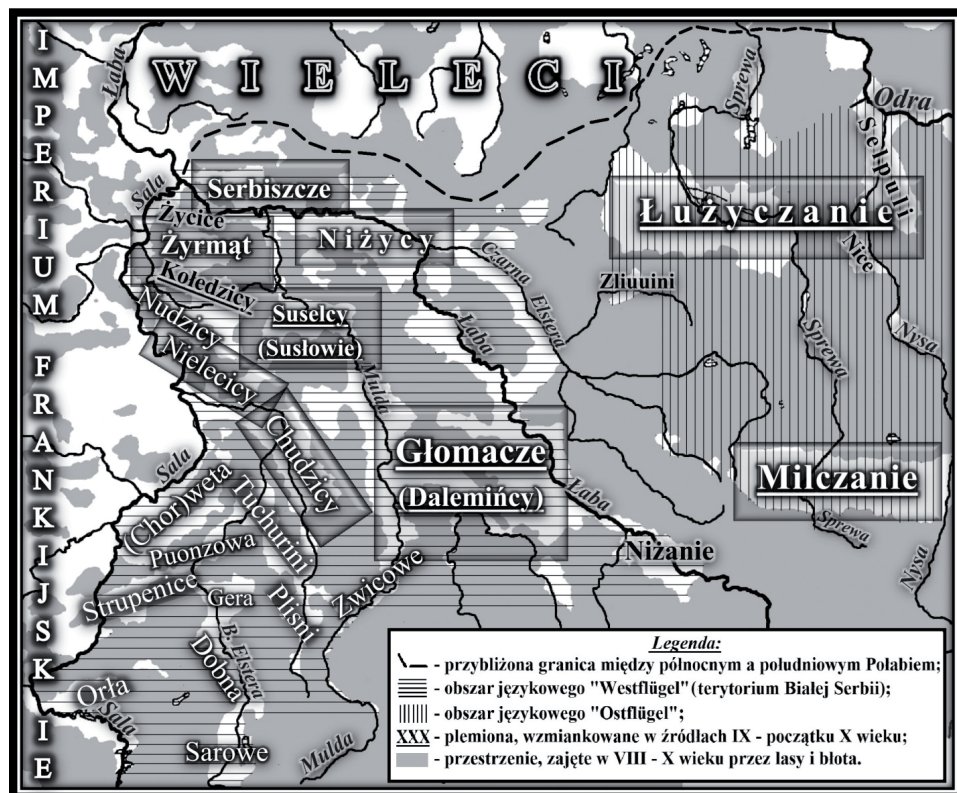
¹²² „(52) **Milzane**, civitates XXX” (**Milczanie**, 30 grodów) — *Descriptio civitatum et regionum ad septentrionalem plagam Danubii...* s. 52.

¹²³ „(53) **Besunzane**, civitates II” (**Biezuńczanie**, 2 grody) — tamże. *Geograf Bawarski* zamieszcza wzmiankę o Biezuńczanach obok Milczan i Łużyczan, a więc w IX w. to niewielkie plemię miałoby zachowywać stosunkową niepodległość.

¹²⁴ L.A. TYSZKIEWICZ: *Podziały plemienne...*, s. 121.

¹²⁵ H. SCHUSTER-ŠEWC: *Vozniknovenije zapadnoslavianskih jazykov iz praslovianskoho...*, s. 40—41, 44—47.

Serbowie *sensu stricto* (stosunkowo niestabilne zjednoczenie księstw-plemion, dzielących się na jednostki polityczne niższego rzędu), Dalemińcy i Susłowie. We wschodniej strefie etnicznej niezależnymi jednostkami politycznymi w IX wieku byli Łużyczanie, Milczanie i, być może, Biezuńczanie.



Mapa. Południowe Połabie w okresie słowiańskim¹²⁶

¹²⁶ Mapa została opracowana na podstawie zestawienia wyników badań Lecha A. Tyszkiewicz (Podziały plemienne..., s. 119—124), Józefa Widałewicza (Serbowie nadłabscy..., s. 9—11, 64), Lubora Niederlego (Slavianskije drevnosti..., s. 111—113) oraz autora owego artykułu z mapą osadnictwa słowiańskiego na terytorium Połabia zamieszczoną w publikacji: *Die Slawen in Deutschland...*, s. 55.

Bibliografia

Źródła drukowane

- Annales Bertiniani*. Recensuit G. WAITZ. In: *Scriptores rerum Germanicarum in usum scholarum ex Monumentis Germaniae Historicis recusi*. Hannoverae 1883.
- Annales Fuldenses [sive Annales Regni Francorum Orientalis ab Einhardo, Ruodolfo, Meinhardo, Fuldensibus Sehgenstadi, Fuldae, Mogontiaci conscripti cum continuationibus ratisbonensi et altahensibus]*. Post editionem G.H. PERTZIL. Recognovit F. KURZE. In: *Scriptores rerum Germanicarum in usum scholarum ex Monumentis Germaniae Historicis recusi*. Hannoverae 1891.
- Annales qui dicuntur Einhardi*. Post editionem G.H. PERTZIL. Recognovit F. KURZE. In: *Scriptores rerum Germanicarum in usum scholarum ex Monumentis Germaniae Historicis separatim editi*. Hannoverae 1895.
- Chronicarum quae dicuntur Fredegarii Scholastici libri IV cum Continuationibus*. Ed. B. KRUSCH. In: *Monumenta Germaniae Historica inde ab anno Christi quingentesimo usque ad annum millesimum et quingentesimum. Scriptores rerum Merovingicarum*. T. 2. Hannoverae 1888.
- Chronicon Moissiacense*. In: *Monumenta Germaniae Historica. Scriptores*. T. 1. Edidit G.H. PERTZ. Hannoverae 1826.
- CONSTANTINE PORPHYROGENITUS: *De administrando imperio*. Greek text edited by GY. MORAVCSIK. English transl. by R.J.H. JENKINS. In: *Corpus fontium historiae Byzantinae*. Vol. 1. Washington 1967.
- Cosmae Pragensis Chronica Boemorum*. Unter mitarbeit von W. WEINBERGER. Hrsg. von B. BRETHOLZ. In: *Monumenta Germaniae Historica inde ab anno Christi quingentesimo usque ad annum millesimum et quingentesimum. Scriptores rerum Germanicarum, Nova series*. T. 2. Berolini 1923.
- Descriptio civitatum et regionum ad septentrionalem plagam Danubii*. (Opys hradiw i zemel na pivnicz vid Dunaju). W: L. VOJTOVYCZ: *Halyc'ko-volyn's'ki etiudy*. Bila Cerkva 2011.
- Diplomata Lotarii III*. Nr. 84. In: *Monumenta Germaniae Historica inde ab anno Christi quingentesimo usque ad annum millesimum et quingentesimum. Diplomatum Regum et Imperatorum Germaniae*. T. 7: *Lotarii III. Diplomata nec non et Richenzae imperatricis placita*. Hrsg. E. von OTTENTHAL, H. HIRSCH. Berolini 1927.
- Diplomata Ottonis I*. Nr. 65. In: *Monumenta Germaniae Historica inde ab anno Christi quingentesimo usque ad annum millesimum et quingentesimum. Diplomatum Regum et Imperatorum Germaniae*. T. 1: *Conradi I. Heinrici I. et Ottonis I. diplomata*. Hannoverae 1879—1884.
- Diplomata Ottonis I*. Nr. 231. In: *Monumenta Germaniae Historica inde ab anno Christi quingentesimo usque ad annum millesimum et quingentesimum. Diplomatum Regum et Imperatorum Germaniae*. T. 1: *Conradi I. Heinrici I. et Ottonis I. diplomata*. Hannoverae 1879—1884.
- Diplomata Ottonis II*. Nr. 193. In: *Monumenta Germaniae Historica inde ab anno Christi quingentesimo usque ad annum millesimum et quingentesimum. Diplomatum Regum et Imperatorum Germaniae*. T. 2: *Ottonis II. et III. diplomata. Pars prior: Ottonis II. diplomata*. Hannoverae 1888.

- King Alfred's Orosius. Ed. H. SWEET. Part 1: Old-English Text and Latin Original. London 1883.
- MAGISTRI ADAM BREMENSIS: *Gesta Hammaburgensis ecclesiae pontificum*. Hrsg. B. SCHMEIDLER. In: *Scriptores rerum Germanicarum in usum scholarum ex Monumentis Germaniae Historicis separatim editi*. Hannoverae—Lipsiae 1917.
- Thietmari Merseburgensis episcopi chronicon. Hrsg. R. HOLTZMANN. In: *Monumenta Germaniae Historica inde ab anno Christi quingentesimo usque ad annum millesimum et quingentesimum. Scriptores rerum Germanicarum. Nova series*. T. 9. Berolini 1935.
- Widukindi monachi Corbeiensis rerum gestarum Saxoniarum libri tres. Post editionem G. WAITZ et K.A. KEHR. Recognovit P. HIRSCH In: *Scriptores rerum Germanicarum in usum scholarum ex Monumentis Germaniae Historicis separatim editi*. Hannoverae 1935.

Opracowania

- BIERMANN F.: *Slawische Besiedlung zwischen Elbe, Neiße und Lubsza: archäologische Studien zum Siedlungswesen und zur Sachkultur des frühen und hohen Mittelalters*. Bonn 2000.
- BOGUSŁAWSKI W.: *Dzieje Słowiańszczyzny północno-zachodniej do połowy XIII w.* T. 2. Poznań 1889.
- BOGUSŁAWSKI W.: *Rys dziejów serbo-łużyckich*. Petersburg 1861.
- BOGUSŁAWSKI W., HÓRNIK M.: *Historija serbskeho naroda*. Budyšin 1884.
- BRACHMANN H.-J.: *Die sorbische Stammesgruppe im Rahmen des römisch-deutschen Kaiserreiches. W: Od plemienia do państwa. Śląsk na tle wczesnośredniowiecznej Słowiańszczyzny Zachodniej*. Red. L. LECIEJEWICZ. Wrocław—Warszawa 1991.
- BRACHMANN H.-J.: *Slawische Stämme an Elbe und Saale: zu ihrer Geschichte und Kultur im 6. bis 10. Jh., auf Grund archäologischer Quellen*. Berlin 1978.
- BRANKAČK J.: *Studien zur Wirtschaft und Sozialstruktur der Westslawen zwischen Elbe-Saale und Oder aus der Zeit vom 9. bis zum 12. Jahrhundert*. Bautzen 1964.
- BRATHER S.: *Archäologie der westlichen Slawen: Siedlung, Wirtschaft und Gesellschaft im früh- und hochmittelalterlichen Ostmitteleuropa*. Berlin 2008.
- CHUDASZ M.: *Do pytania pochodzenia nazw bojky, huculy, lemky*. „Narodoznawczy zoszyty” 1998, nr 3.
- Die Slawen in Deutschland. Geschichte und Kultur der slawischen Stämme westlich von Oder und Neiße vom 6. bis 12. Jahrhundert*. Hrsg. J. HERRMANN. Berlin 1985.
- DOMAŃSKI G.: *Osadnictwo nad dolną Nysą Łużycką we wczesnym średniowieczu*. „Slavia Antiqua” 1983, T. 29.
- DULINICZ M.: *Kształtowanie się Słowiańszczyzny Północno-Zachodniej: studium archeologiczne*. Kraków 2001.
- EICHLER E.: *Studien zur Frühgeschichte slawischer Mundarten zwischen Saale und Neiße*. Berlin 1965.
- FOKT K.: *Chorwacja północna — między rzeczywistością, hipotezą i legendą*. „Acta Archaeologica Carpathica” 2003, T. 38.
- HAVLÍK L.: *Slované v anglosaské chorografii Alfréda Velikého. V: Vznik a počátky Slovanů*. Red. J. EISNER. Díl. 5. Praha 1964.
- HELBIG H.: *Die slawische Siedlung im sorbischen Gebiet*. In: *Siedlung und Verfassung der Slawen zwischen Elbe, Saale und Oder*. Hrsg. H. LUDAT. Giessen 1960.

- HENNING J.: *Archäologische Forschungen an Ringwällen in Niederungslage: Die Niederlausitz als Burgenlandschaft des östlichen Mitteleuropa im frühen Mittelalter*. In: *Frühmittelalterlicher Burgenbau in Mittel- und Osteuropa*. Hrsg. J. HENNING, A.T. RUTTKAY. Bonn 1998.
- HENNING J.: *Neues zum Tornower Typ: Keramische Formen und Formenspektren des Frühmittelalters im Licht dendrochronologischer Daten zum westslawischen Siedlungsraum*. W: *Slavonic Countries in the Middle Ages. Profanum and sacrum*. Red. Z. KURNATOWSKA. Poznań 1998.
- HERRMANN J.: *Einwanderung und Herkunft der Stämmesgruppen*. In: *Die Slawen in Deutschland. Geschichte und Kultur der slawischen Stämme westlich von Oder und Neiße vom 6. Bis 12. Jahrhundert*. Hrsg. J. HERRMANN. Berlin 1985.
- HERRMANN J.: *Obszczestwo u germanskich i slawianskich plemion i narodnostiej mieźdu Rejnom i Oderom v VI—XI vv.* „Voprosy istorii” 1987, nr 9.
- HERRMANN J.: *Siedlung, Wirtschaft und gesellschaftliche Verhältnisse der slawischen Stämme zwischen Oder/Neisse und Elbe: Studien auf der Grundlage archäologischen Materials*. Berlin 1968.
- KNEBEL J.: *Granice plemion serbołużyckich w świetle dociekań historycznych i archeologicznych*. W: *Językowe zróżnicowanie terytorialne wobec wpływu czynników pozajęzykowych*. Red. J. MAJOWA. Wrocław 1985.
- KURNATOWSKA Z.: *Główne kierunki rozwoju osadnictwa i kultury Słowian połabskich*. W: *Słowiańszczyzna połabska między Niemcami a Polską. Materiały z konferencji naukowej, zorganizowanej przez Instytut Historii UAM w dniach 28—29 IV 1980 r.* Red. J. STRZELCZYK. Poznań 1981.
- KURNATOWSKI S.: *Przemiany gospodarki żywnościowej Słowian połabskich*. W: *Słowiańszczyzna połabska między Niemcami a Polską. Materiały z konferencji naukowej, zorganizowanej przez Instytut Historii UAM w dniach 28—29 IV 1980 r.* Red. J. STRZELCZYK. Poznań 1981.
- LABUDA G.: *Fragmenty dziejów Słowiańszczyzny Zachodniej*. T. 1. Poznań 1960.
- LABUDA G.: *Z badań nad osadnictwem i ustrojem Słowian połabskich*. „*Slavia Occidentalis*” 1962, T. 22.
- LECIEJEWICZ L.: *Słowianie zachodni: z dziejów tworzenia się średniowiecznej Europy*. Wrocław 1989.
- LEHR-SPLAWIŃSKI T.: *Plemiona słowiańskie nad Łabą i Odrą w wiekach średnich*. W: T. LEHR-SPLAWIŃSKI: *Rozprawy i szkice z dziejów kultury Słowian*. Warszawa 1954.
- ŁOSIŃSKI W.: *Z dziejów obrzędowości pogrzebowej u północnego odłamu Słowian zachodnich w świetle nowszych badań*. W: *Kraje słowiańskie w wiekach średnich. Profanum i sacrum*. Red. H. KÓČKA-KRENZ, W. ŁOSIŃSKI. Poznań 1998.
- ŁOWMIAŃSKI H.: *Początki Polski: z dziejów Słowian w I tysiącleciu n.e.* T. 3. Warszawa 1967.
- MICHAŁK F.: *Dialektalne różnicowanie łужиckiego terytorium językowego na tle społeczno-historycznym*. W: *Językowe zróżnicowanie terytorialne wobec wpływu czynników pozajęzykowych*. Red. J. MAJOWA. Wrocław 1985.
- MOŹDZIOCH S.: *Spółeczność plemienna Śląska w IX—X wieku*. W: *Śląsk około roku 1000: materiały z sesji naukowej we Wrocławiu, w dniach 14—15 maja 1999 roku*. Red. M. MŁYNARSKA-KALETYNOWA, E. MAŁACHOWICZ. Wrocław 2000.
- MOŹDZIOCH S.: *Śląsk wczesnośredniowieczny w świetle badań archeologicznych i historycznych — crambe bis cocta?* W: *Civitas Schinesghe cum pertinentiis*. Red. W. CHUDZIAK. Toruń 2003.
- MUKA E.: *Die Grenzen des sorbischen Sprachgebietes in alter Zeit*. „*Archiv für slavische Philologie*” 1904, Bd. 26.

- MYLIAN T.: *Pamiatky z rysamy perechidnoho typu*. „Visnyk instytutu archeolohiji” 2006, nr 1.
- NIEDERLE L.: *Slavianskije drevnosti*. Per. T. KOVALEVOJ, M. CHOZANOVA. Moskva 1956.
- NIEDERLE L.: *Slovanské starožitnosti*. Díl. 3: *Původ a počátky Slovanů západních*. Praha 1919.
- POPOWSKA-TABORSKA H.: *Dawne podziały językowe zgermanizowanych terenów zachodniosłowiańskich*. W: H. POPOWSKA-TABORSKA: *Z językowych dziejów Słowiańszczyzny*. Warszawa 2004.
- POPOWSKA-TABORSKA H.: *Wczesne dzieje języków łużyckich w świetle leksyki*. W: H. POPOWSKA-TABORSKA: *Z językowych dziejów Słowiańszczyzny*. Warszawa 2004.
- RUD’ M.: *Etnopolityczni procesy u Polabji u VI—VIII st.* „Visnyk Kyjiv’skoho nacionalnoho universytetu imeni Tarasa Szevczenka. Serija: Istorija” 2011, Vyp. 106.
- SANČUK H.: *Formirovanije gosudarstviennosti i ranniefodalnoj narodnosti u sorbov*. W: *Etnosocjal’naja struktura ranniefodalnych slavianskich gosudarstv i narodnostiej*. Red. H.H. LITAVRIN. Moskva 1987.
- SCHRAGE G.E.: *Die Oberlausitz bis zum Jahr 1346*. In: *Geschichte der Oberlausitz: Herrschaft, Gesellschaft und Kultur vom Mittelalter bis zum Ende des 20. Jahrhunderts*. Hrsg. von J. BAHLCKE. Leipzig 2004.
- SCHRAGE G.E.: *Slaven und Deutsche in der Niederlausitz: Untersuchungen zur Siedlungsgeschichte im Mittelalter*. Berlin 1990.
- SCHUSTER-ŠEWČ H.: *Vozniknovenije zapadnoslavianskich jazykov iz praslovianskoho i osobenosti serbolužyckoho jazykovoho razvitija*. „Voprosy jazykoznanija” 1983, nr 2.
- STRZELCZYK J.: *Słowianie i Germanie w Niemczech środkowych we wczesnym średniowieczu*. Poznań 1976.
- STRZELCZYK J.: *Słowianie polabscy*. Poznań 2002.
- SZAFARZYK P.J.: *Słowiańskie starożytności*. Tłum. H.N. BOŃKOWSKI. Poznań 2003.
- SZREJTER A.: *Pod pogańskim sztandarem. Dzieje tysiąca wojen Słowian polabskich od VII do XII wieku*. Warszawa 2014.
- TOMIAK B.: *Michał Hórnik — duchowy orędownik polskości na Łużycach*. „Nasze Historie” 1999, R. 4.
- TYMOSZCZUK B.: *Słowiany Pivnicznoji Bukovyny V—IX st.* Kyjiv 1976.
- TYSZKIEWICZ L.A.: *Podziały plemienne i problem jedności Słowian serbo-łużyckich*. W: *Słowiańszczyzna polabska między Niemcami a Polską. Materiały z konferencji naukowej, zorganizowanej przez Instytut Historii UAM w dniach 28—29 IV 1980 r.* Red. J. STRZELCZYK. Poznań 1981.
- TYSZKIEWICZ L.A.: *Ze studiów nad osadnictwem słowiańskim między Bobrem a Salą do końca XII w.* „Acta Universitatis Wratislaviensis. Historia” 1965, nr 36, 9.
- VOJTOVYCZ L.: *„Bavars’kyj heohraf”: sprobna etnolokalizaciji naselennia Central’no-Schidnoji Jevropy IX st.* W: L. VOJTOVYCZ: *Halyc’ko-wołyn’s’ki etiuudy*. Bila Cerkva 2011.
- VOJTOVYCZ L.: *„Bili” chorvaty czy „karpats’ki” chorvaty? Prodovžennia dyskusiji. „Drohobyc’kyj krajeznaveczyj zbirnyk” 2004, Vyp. 8.*
- VOJTOVYCZ L.: *Prykarpattia v druhij polovyni I tysiaczolittia n.e.: najdavniszi kniazivstva*. W: L. VOJTOVYCZ: *Halyc’ko-wołyn’s’ki etiuudy*. Bila Cerkva 2011.
- WACHOWSKI K.: *Słowiańszczyzna zachodnia*. Poznań 2000.
- WENZEL W.: *Die slawischen Stammesnamen Neletici und Nudžici*. „Lětopis. Zeitschrift für sorbische Sprache, Geschichte und Kultur” 2016, T. 63, Heft 1.
- WIDAJEWICZ J.: *Serbowie nadłabscy*. Kraków 1948.

Rostyslav Vatsaba

**The Issue of Ethnic & Political Structure of Southern Polabya
at the End of the 6th — in the First Quarter of the 10th Century**

Summary

The article represents the results of the research on the Southern Polabya's ethno-political structure at the end of the 6th — in the first third of the 10th century and on the processes connected with its formation. In this context the author elucidates the historiography of the question, researches Slavic migration to Southern Polabya, determines the main ethnic and political divisions of the region at that period, studies the internal organization of political entities. Based on analysis and comparison of the archaeological and linguistic research results with written evidences the new solutions of some aspects of the researching problem are proposed.

Key words: ethno-political structure, the Polabian Slavs, the Surbi, the Glomacze, the Luzici, the Milceni, Southern Polabya, White Serbia

Rostyslaw Waceba

**Ethnische und politische Struktur des südlichen Stammesgebiets der Polaben
vom Ende des 6.Jahrhunderts bis zum ersten Viertel des 10.Jahrhunderts**

Zusammenfassung

In dem Beitrag werden Ergebnisse der Forschungen zu ethno-politischer Struktur des südlichen Stammesgebiets der Polaben am Ende des 6. und Anfang des 10. Jahrhunderts und den mit deren Gestaltung verbundenen Prozessen präsentiert. Der Verfasser schildert die das hier behandelte Thema betreffende Historiografie, untersucht Migrationen der slawischen Stämme in südlichen Teil des Stammesgebiets der Polaben, nennt die wichtigsten ethnischen und politischen Differenzen der Region in der zu untersuchten Periode, und geht auf innere Organisation der politischen Organe ein. Aufgrund seiner Analyse und des Vergleichs von Ergebnissen der archäologischen und linguistischen Forschungen mit Erwähnungen in schriftlichen Quellen wird eine neue Auffassung der einzelnen Aspekte des zu behandelten Themas suggeriert.

Schlüsselwörter: ethno-politische Struktur, Polaben, Serben, Daleminzier, Lausitzer, Milzen-er, südliches Stammgebiet der Polaben, Weißerbien